

недвижимых имуществ Черниговской губернии. I. Оценка земель. II. Оценка городов // Земский сборник Черниговской губернии. Приложения. – 1885. – № 1–2. – С. 1–44.

13. Русов А. Краткий обзор развития русской оценочной статистики / А. Русов. – К.: Издание «Кружка студентов Киевлян» Киевского Коммерческого Института, 1913. – 119 с.

14. Гозулов А. Очерки истории отечественной статистики / А. Горзулов. – М.: Статистика, 1972. – 312 с.

Дорошок Н.А. Из истории возникновения земской статистической службы в Черниговской губернии

Статья посвящена истории возникновения земской статистики в Черниговской губернии. Особое внимание уделяется предпосылкам формирования статистической службы при губернском земстве. Рассмотрены основные центры статистических исследований в первой половине XIX в.

Ключевые слова: Черниговская губерния, Черниговское губернское земство, земская статистика, статистическое отделение (бюро), оценочно-статистические исследования, статистическая служба.

Doroshok N.A. From the history of the Zemstvo Statistical Service in Chernihiv province

The article is devoted to the history of Zemstvo statistics in Chernihiv province. Particular attention was paid to the prerequisites of forming Statistical Service in the province Zemstvo. Considered the main centers of statistical researches in the first half of the XIX century.

Key words: Chernihiv gubernia, Chernihiv gubernia zemstvo, zemstvo statistics, statistic department (bureau), statistic evaluation research, Statistical Service.

09.03.2016 р.

УДК 94(477.51)«189/190»:614.1

**А.В. Католик
В.І. Панченко**

**МЕДИКО-САНІТАРНИЙ ОПИС
ПОВІТІВ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ
(ЗА МАТЕРІАЛАМИ МІСЦЕВОЇ ПЕРІОДИКИ
КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.)**

У статті розкриті характерні риси медико-санітарного стану повітів Чернігівської губернії кінця ХІХ – початку ХХ ст. Особлива увага приділена висвітленню маловідомих фактів протиепідемічної діяльності земських установ, аналізу рівня захворюваності населення та участі земських медиків у боротьбі з епідемічними хворобами на Чернігівщині.

Ключові слова: земство, земський лікар, земський фельдшер, лікарська дільниця, фельдшерський пункт, епідемічні хвороби.

Історія організації санітарної справи на Чернігівщині вже не один десяток років привертає увагу науковців і професійних медиків. Місцеві лікарі на зламі ХХ–ХХІ ст., краєзнавці, сучасні дослідники земської медицини визначили основні напрями протиепідемічної діяльності земських установ як в Україні, так і в Чернігівській губернії зокрема [1]. Але й досі залишається

майже недослідженою земсько-медична тематика місцевих періодичних видань кінця ХІХ – початку ХХ ст., а саме – «Земского врача», «Черниговского Слова», «Черниговской земской недели», «Черниговской земской газеты».

Автори статті, спираючись на чисельні матеріали вказаної періодики (описи повітів, статистичні дані лікарських з'їздів, хроніку та ін.), проаналізували медико-санітарний стан дев'яти з п'ятнадцяти повітів Чернігівської губернії у 1879–1917 рр. та спробували висвітлити маловідомі факти протиепідемічної діяльності земств.

Слід вказати на те, що, починаючи з 1881 р., для лікарських з'їздів у Чернігівській губернії провідні фахівці готували медико-статистичні звіти. Так, земський лікар В.В. Шеболдаєв у своєму описі Конотопського повіту зазначив, що кількість місцевого населення поступово зростала, незважаючи на високий рівень захворюваності. Якщо станом на 1879 р. у Конотопському повіті проживало 118 537 мешканців, то у 1888 р. – вже 139 687 осіб. Протягом 10 років (1879–1889 рр.) у повіті народилося 63 775 дітей, померло 42 625 осіб. Щорічний показник народжуваності в повіті становив у середньому 6 377 осіб, чисельність померлих – 4 262 особи, природній приріст – 2 115 осіб. Показники народжуваності по Конотопському повіту за 10 років склали 50,1 про mille, смертності – 33,4 %, природного приросту – 16,7 %. Водночас показник смертності населення Конотопському повіту був на 3,4 % менший, ніж по Чернігівській губернії (36,8 %). Проаналізувавши ці дані, В.В. Шеболдаєв дійшов до висновку, що «...этот уезд (Конотопский) тратит на организацию земской медицины довольно значительную часть бюджета, и нередко на земских собраниях слышатся такие вопросы: какие результаты даёт земская медицина, понижает ли она процент смертности?». Вочевидь, місцеві з'їзди лікарів мали б з'ясувати, «...чем достигается понижение процента смертности, уменьшением ли детской смертности, ослаблением ли смертности от эпидемий, вследствие уменьшения самих эпидемий, или другими какими-либо причинами...» [2, с. 105–106].

Б.М. Гордон, характеризуючи медико-санітарний стан Борзенського повіту, відмітив, що успіху земської медицини заважали періодичні звільнення лікарів. Як наслідок, жителі деяких дільниць довгий час залишалися без лікарської допомоги. За звітами лікарів 1878–1879 рр. у Борзенському повіті нараховувалося 14 088 хворих, з них до лікарів звертались 10 404 особи, до дільничних фельдшерів – 3 684 особи. Отже, на 1 лікаря Борзенського повіту припадало 2 080 хворих, на 1 фельдшера – 368. У 1879 р. через епідемію дифтериту лікарський з'їзд вирішив

збільшити чисельність фельдшерів у повіті до 25 осіб і додати «разъездные» лікарям, але такі дії земства не дали бажаного результату. На думку Б.М. Гордона, у кожній дільниці вкрай потрібно було відкрити власну «лечебницу». У 1889 р. Борзенський повіт поділявся на 5 медичних дільниць, а «лечебницы» на 8 ліжкомісць функціонували лише в Ічні та Івангороді. Причому в Івангороді послугами «лечебницы» користувалися 46 осіб, тобто у 5,75 разів більше встановлених нормативів [3, с. 733–736].

На 1890 р. населення Борзенського повіту складало 130 тис. осіб, які мали 11 517 десятин землі та 22 046 дворич, де утримували 70 тисяч голів рогатої худоби, коней. Як правило, навесні та восени дворича перед хатами були засмічені попелом, помями, трупами тварин, гноєм, залишками вогнищ тощо. Зневажливе ставлення місцевих жителів до чистоти власних дворич провокувало появу нових епідемій. Тільки на одній Борзенській медичній дільниці у січні 1884 р. було зареєстровано 46 випадків лихоманки, в лютому – 96, березні – 218, квітні – 419, у травні – 456 випадків. Лише з червня рівень захворюваності на лихоманку на цій дільниці поступово знизився [4, с. 115–116].

У 1913 р. Борзенський повіт поділявся вже на 10 лікарських дільниць (6 з яких мали лікарні, одна – «приёмный покой») та 8 самостійних фельдшерських пунктів. На всіх дільницях було прийнято 170 545 амбулаторних хворих, зареєстровано 2 460 ліжкових пацієнтів (36 752 лікарняні дні), здійснено 286 864 відвідування. Серед гострих інфекційних захворювань на першому місці в повіті була дифтерія (1 089 випадків), другому – скарлатина (820), на третьому місці – черевний тиф (248), на четвертому – висипний тиф (66). Лікувальними закладами у 1913 р. взято на облік 1 677 хворих на туберкульоз легенів, з інших хвороб – 633 особи. Серед венеричних захворювань найбільш поширеним був сифіліс: на Ядутинській дільниці (1,29 % від усіх хвороб), Велико-Загорівській (0,81 %), Івангородській (0,60 %), на інших дільницях – не більше 0,5 %. Медики повіту підкреслювали, що «...в общем же, просматривая отчёты за прежние годы, приходится отметить, что инфекционные заболевания в уезде держатся довольно прочно» [5, с. 4].

Медичні дільниці Остерського повіту за 1913 рік прийняли 163 718 хворих, зафіксували 245 144 відвідування. На першому місці серед заразних хвороб повіту був грип (6 393 випадки – 2,69 % від усіх хвороб), на другому – дифтерія (1 793 – 0,73 %), на третьому – коклюш (1 559 – 0,64 %) і сифіліс (1 231 – 0,60 %). Найбільше навантаження по кількості хворих припадало на Остерську лікарську дільницю (28 901 особа), Гоголевську (26 835) та Семиполковську (19 552) дільниці, а з

фельдшерських дільниць – на Димерську (12 114 осіб), Вишенську (10 395) та Сваромську (8 929). В с. Красиловка у 1913 р. зареєстровано найбільшу кількість хворих на висипний тиф (88 осіб). За даними лікарів Остерського повіту найбільше навантаження по кількості хворих протягом року припадало на січень (22 161 осіб), березень (22 190), травень (20 052 осіб) та липень (22 109) [6, с. 5].

Відповідно до звіту Чернігівської повітової земської управи за 1913 р. в повіті виявлено 4 495 випадків захворюваності на грип, а також 1 827 хворих на малярію. Найбільша чисельність заразнохворих перебувала на Пакульській, Козлянській та Березинській дільницях. На дифтерит у 1913 р. хворіло 688 мешканців повіту, з них найбільше хворих проживало на Пакульській, Березинській дільницях, найменше – на Редьковській медичній дільниці. Найбільшу кількість хворих на бугорчатку було зафіксовано на Роїшенській медичній дільниці (308 осіб). Скарлатиною в Чернігівському повіті був заражений 381 житель, більшість хворих проживала на Горбівській дільниці. Також населення повіту страждало від черевного тифу (зафіксовано 198 випадків), висипного тифу – 7 (з них 6 випадків на Янівській дільниці), віспи натуральної – 19 випадків, з них – 11 на Антоновичській дільниці. За 1913 р. усього по Чернігівському повіту зареєстровано 12 130 випадків епідемічних захворювань на 155 570 осіб населення повіту, що складало 7,8 % від загальної кількості хворих [7, с. 5–6].

За 1916 р. у Кролевецькому повіті зафіксовані епідемії дизентерії (116 випадків), висипного тифу (30 випадків) та натуральної віспи. На Алтинівській дільниці з 18 хворих померло 4 особи (22,2 %) [8, с. 5–6]. У вересні 1917 р. в Глухівському повіті, включаючи повітове місто, лютувала епідемія дизентерії, жертвами якої стали 1 тис. мешканців, зафіксовані навіть смертельні випадки [9, с. 3]. За повідомленням медичного персоналу в с. Неданчичі Чернігівського повіту упродовж лютого 1917 р. зросла захворюваність селян на натуральну віспу (2 особи) та скарлатину (30 осіб) [10, с. 4]. У с. Чеплеевка Кролевецького повіту в серпні 1917 р. на дизентерію захворіло 16 осіб, з них одна людина померла [11, с. 3].

Епідемічна загроза постійно вносила корективи в структуру медичних кадрів Чернігівської губернії. Станом на 1890 р. у Глухівському повіті проживав лише 1 лікар (м. Глухів), другий лікар завідував міською земською лікарнею. Перші від повітового центру медпункти були розташовані на відстані 50 верст. У 9 волостях повіту земством поселено по одному фельдшеру на кожну волость з умовою їхнього місцеперебування у волосних селах. Ці фельдшери працювали за терміновим викликом та виїжджали у сільську місцевість один раз на місяць. Глухівські земські збори у 1889 р.

вирішили поселити ще 3-х лікарів у 3-х дільницях повіту (м. Янполь, села Єсмань, Ярославець) з подальшим влаштуванням у цих місцевостях аптек та «приёмных покоев», що мали б стати осередком сільських лікарень. З наявної кількості фельдшерів у повіті залишили всього дев'ять осіб, а тих фельдшерів, хто проживав у вищевказаних місцевостях, перевели на посади «аптечних фельдшерів». Вони були зобов'язані завжди знаходитися у «приёмных покоях», допомагати лікарю та виготовляти ліки [12, с. 135].

Звичайно, з початком воєнних дій в Європі дефіцит медичних кадрів став більш відчутним. Станом на 1915 р. у Городнянському повіті нараховувалося 8 лікувальних установ та 7 самостійних фельдшерських пунктів. У зв'язку з призовом лікарського персоналу на фронт, з восьми медпунктів повіту функціонувало лише три. За таких обставин земством прийнято рішення, що медичну допомогу будуть надавати лікарі з сусідніх дільниць. У 1915 р. повітовими дільницями було прийнято 116 991 хворого, зареєстровано 148 847 пацієнтів, здійснено 108 170 відвідувань. Варто зазначити, що найбільшу частку (14,8%) з цих випадків складали заразні хвороби. У лікувальних установах повіту медичну допомогу отримували 919 стаціонарно хворих, народилось 487 осіб, зроблено 18 667 віспощеплень та проведено 7 028 операцій. На жаль, за звітами лікарів у повіті бракувало не тільки медиків, а й перев'язувального матеріалу, лікарняні приміщення були непристосовані до воєнних умов, і тому «...все перечисленные причины делают врача совершенно бессильным, сужая его работу...» [13, с. 5].

У 1915 р. Новгород-Сіверський повіт поділявся на 8 медичних та 3 фельдшерські дільниці. До війни тут працювали 8 лікарів і 18 фельдшерів, але з 1914 р. три повітових лікарів були призвані на фронт, 2 направлені до завідування лазаретами Всеросійського земського союзу для поранених та хворих воїнів у м. Новозибків, 3 фельдшера залишили службу в земстві, один помер. Для медичного обслуговування дільниць та 2-х лікарень у мм. Новозибків та Семенівка залишилось тільки 3 лікарів та 12 фельдшерів. Усі спроби земської управи заповнити цю кадрову прогалину залишалися невдалими, що спричинило вже восени 1914 р. появу спалахів черевного, висипного тифу, віспи, скарлатини. Завдяки зусиллям медперсоналу вдалося подекуди подолати зростання віспи та скарлатини, але тиф продовжував охоплювати нові місцевості. Крім того, під час виконання професійних обов'язків тифом захворіли 2 фельдшера, один з яких помер. Задля ліквідації епідемічних наслідків Новгород-Сіверська земська управа звернулася

до губернатора з проханням терміново відрядити у повіт епідемічний загін [14, с. 3].

Зростання захворюваності населення вимагало чималих коштів на утримання фельдшерського персоналу. Так, станом на 1913 р. у Стародубському повіті проходили службу 24 фельдшера: 15 повітових фельдшерів, 4 спеціаліста у Стародубській лікарні, при Погарському, Воронковському, Кистерському «приёмных покоях» – по одному фельдшеру, при Гарцевській, Стародубській амбулаторіях – по одному фахівцю. Стаціонарний фельдшер лікарні отримував 400 рублів на рік, запасні фельдшери – 300 руб., повітові з курсами фельдшерської школи та званням медичного фельдшера – 300 рублів, 36 руб. «квартирных», 60 руб. «разъездных». Фельдшери, які не мали медичної освіти через призов на військову службу, отримували від земства річну платню з «квартирними» та «разъездными» в розмірі 300 руб., фельдшериці-акушерки – 420 руб. Фельдшерам, які закінчили курси, земство встановило надбавку за вислугу п'яти років у розмірі 30 копійок (термін виплати надбавки встановлений земськими зборами ще з 1 січня 1896 р.). З 22-х фельдшерів повіту закінчили фельдшерську школу лише 12, 10 спеціалістів прийшли з військової служби. По всіх дільницях Стародубського повіту в 1913 р. фельдшерами було прийнято 34 789 мешканців, віспощеплення зроблено 8 783 особам [15, с. 4].

Інколи проти епідемічних заходів спонукали місцеву владу до внесення певних змін у товарно-грошові відносини. На одному зі своїх виступів губернатор М.О. Маклаков повідомив про закриття деякими санітарними комісіями місцевих ярмарків через розповсюдження холери. Такий підхід, на думку лічильника губернії, «может нарушить экономическую жизнь и озлобит население», адже за своїм змістом позбавляв місцеве купецтво реальних прибутків, а жителів – доступу до усталеної системи купівлі-продажу. Губернатор вважав, що завдяки заздалегідь проведеним санітарним заходам (як у м. Носовка) ярмарки не будуть провокувати спалахи заразних хвороб. Посилаючись на цей приклад, губерньська санітарно-виконавча комісія прийняла постанову про недоцільність закриття ярмарок. Головним недоліком у боротьбі з холерою комісія визнала наявність саме недостатньої кількості санітарів у сільській місцевості, де за хворими було нікому доглядати, а місцеві жителі не мали бажання навіть перенести постраждалого до хати або бараку. Напрочуд, у с. Салтикова Дівиця Чернігівського повіту хворих замість санітарів транспортували поліцейські, один з яких невдовзі захворів на холеру [16, с. 1].

Переглядаючи сторінки місцевої періодики, ми знаходимо фрагменти гострої критики, адресованої місцевій владі за бездіяльність у проти епідемічній

сфері. Під час вирування епідемії черевного тифу в Конотопському повіті (лютий 1910р.) кореспонденти «Черниговского Слова» засвідчили, що заразне відділення інфекційної лікарні переповнене хворими та за дорученням міської влади «спешно строят летний барак». Однак м. Конотопу вкрай потрібен артезіанський колодязь, але через брак коштів «...городская дума тянет этот вопрос до бесконечности». У цій же публікації згадано про те, що у 1905 р. міська дума невідкладно надала субсидію для Конотопського комерційного училища в розмірі 1,5 тис. рублів. Щороку цей навчальний заклад отримував гарантовану грошову допомогу від міської влади, загальна сума якої на 1910 р. склала 6 тис. рублів. За висловом журналістів, цих коштів «...с лихвой бы хватило на устройство артезианского водоснабжения» в місті, а не тільки для обслуговування «евреев-товарищей» [17, с. 2].

Не менш цікавою темою для дослідження є діяльність губернських санітарних загонів. 27 червня 1910 р. в с. Києнка поблизу Чернігова прибув санітарний загін, який складався з лікаря Шатова та студента Васютинського. Цей загін був переведений з м. Носовка, де епідемія холери на той час вже зійшла нанівець. Увечері голова Чернігівської губернської земської управи Н.П. Савицький із санітарним загонем обійшов усі заражені хати села, де було виявлено 4 хворих та 7 померлих. Оглядаючи с. Києнка, медико-санітарна комісія відмітила, що серед місцевого населення панував панічний страх заразитися холерою. Свідченням смертельної небезпеки є опис комісією жахливого стану однієї сім'ї, в якій від холери померли дід, батько, і дитина та залишилася живими заражена мати і троє дітей: «Мать лежит в тяжёлой форме холеры, впадая по временам в бессознательное состояние. Около неё лежат трое детей уже больных поносом и рвотой. Дети едят и пьют из одной чашки с матерью, тут же стоит ведро с извержениями, а над всем этим жужжат рои мух, покрывают лицо больной, лезут в рот детям и в миску с какой-то похлёбкой. Соседи боятся подойти к хате». Страхітливі факти зараження холерою змусили загін поповнити свій склад ще одним санітаром. За дорученням Н.П. Савицького з Чернігівської губернської земської лікарні до села була відправлена підвода з усіма необхідними речами для санітарного загону [18, с. 2].

Без сумніву, не можна недооцінити самопожертву земських медиків у боротьбі з епідеміями. М.М. Котельников свого часу зазначав, що «...главными защитниками общества являются... земские врачи, которые стоят непосредственно лицом к лицу с опасностью, в деревнях, селах – возле самых очагов заразы, ...участковые земские врачи – точно сторожевые на поле битвы – первые возвещают о появлении опасности и первые вступают в борьбу с ней, нередко жертвуя жизнью...» [19, с. 3]. На доказ

цього вислову ми маємо згадку жителів Борзни про діяльність місцевого лікаря С.С. Семенова: «...что сказал, то и свято, ...мягкий, к нему ездят из других уездов, даже делает операции после киевских докторов... Если он оставит Борзну – будет очень печально для борзенцев» [20, с. 2–3].

У липні 1910 р. за допомогою лікаря Старченка в с. Редьковка Чернігівського повіту під час епідемії холери були вчасно проведені щеплення, з профілактичною метою розклеювалися листівки, а селянам заготовлювали переварену воду. Прикро, але оцінюючи ці протиепідемічні заходи, доктор Альфред Розенель визнав організацію земської медицини в повіті незадовільною через відсутність достатньої кількості лікарів, халатів, білизни, рушників, медикаментів. Також повітове земство не підтримало слушну пропозицію лікарів про влаштування у сільських школах чайних пунктів та було націлене «...не истратит лишней копейки» на розвиток медичної галузі [21, с. 2].

Таким чином, наведені дані й факти вкотре підтверджують усю складність епідемічної ситуації на Чернігівщині часів земських реформ. Досліджуючи медико-санітарний стан повітів губернії, в полі зору науковців мають бути як статистичні показники та відповідні дії земства, так і конкретні персоналії – земці, лікарі, фельдшери. Це дасть можливість в подальшому «олюднити» історію медицини та наблизити її практичне значення до потреб сучасного суспільства.

Посилання

1. Груша А.М. Развитие медицины та фармацевтики на Чернігівщині / А.М. Груша, С.В. Пасталица, М.М. Дуля. – Чернігів: Деснянська правда, 2003. – 48 с.; Мірошніченко Д.А. Земська медицина на терені України в другій половині XIX – на початку XX ст.: формування профілактичного напрямку: автореф. дис. на здобуття наук, ступеня канд. іст. наук: спец. 07. 00. 01 «Історія України» / Д.А. Мірошніченко. – Переяслав-Хмельницький, 2012. – 23 с.; Католик А.В., Панченко В.І. Протиепідемічна діяльність земських зборів Чернігівської губернії у 1915–1917 рр. / А.В. Католик, В.І. Панченко // Гілея: науковий вісник: збірник наукових праць / гол. ред. В.М. Вашкевич. – К.: ПП «Видавництво «Гілея», 2014. – Вип. 82 (№ 3). – С. 26–31.
2. Шеболдаев В. Движение народонаселения в Конотопском уезде Черниговской губернии за последние десять лет (1879–1887 г.) / В. Шеболдаев // Земский врач. – 1890. – № 6. – 9 февраля. – С. 105–107.
3. Гордон Б. Очерк развития земской медицины в Борзенском уезде / Б. Гордон // Земский врач. – 1889. – № 46. – С. 733–736.
4. Где и как мы живем (письма земца из деревни) // Земский врач. – 1890. – №6. – 9 февраля. – С. 115–116.
5. Земская медицина в Борзенском уезде // Черниговская земская неделя. – 1915. – №15. – 10 апреля. – С. 4.
6. Заболеваемость в Остерском уезде в 1913 г. // Черниговская земская неделя. – 1915. – № 16. – 17 апреля. – С. 4–5.
7. Заболеваемость в Черниговском уезде // Черниговская земская неделя. – 1915. – № 6. – 6 февраля. – С. 5–6.
8. Эпидемические заболевания в Кролевецком уезде в 1916 г. // Черниговская земская газета. – 1917. – №10. – С. 5–6.

9. По Черниговской губернии. Дизентерия // Черниговская земская газета. – 1917. – № 68. – С. 3.
10. Земская хроника // Черниговская земская газета. – 1917. – № 17. – С. 4.
11. По Черниговской губернии. Дизентерия // Черниговская земская газета. – 1917. – № 58. – С. 3.
12. Хроника и Смесь // Земский врач. – 1890. – № 7. – 16 февраля. – С. 135.
13. Из медико-санитарного отчёта Городнянского уездного земства за 1915 год // Черниговская земская газета. – 1917. – № 10. – С. 5.
14. Земская и городская хроника Черниговской губернии // Черниговская земская неделя. – 1915. – № 14. – 3 апреля. – С. 3.
15. Земские фельдшера в Стародубском уезде // Черниговская земская неделя. – 1915. – № 14. – 3 апреля. – С. 4.
16. Губернская санитарно-исполнительная комиссия // Черниговское слово. – 1910. – № 1041. – 29 июня. – С. 1–2.
17. Корреспонденция «Черниговского Слова». г. Конотоп (Черниговская губерния) // Черниговское слово. – 1910. – № 927. – 4 февраля. – С. 2.
18. Корреспонденция «Черниговского Слова» // Черниговское слово. – 1910. – № 1041. – 29 июня. – С. 2.
19. О борьбе с эпидемиями (врач М.Н. Котельников) // Черниговское слово. – 1910. – № 999. – 5 мая. – С. 3.
20. Корреспонденция «Черниговского Слова». Борзна // Черниговское слово. – 1910. – № 1048. – 8 июля. – С. 2–3.
21. К борьбе с холерой // Черниговское слово. – 1910. – № 1045. – 4 июля. – С. 2.

Католик А.В., Панченко В.И. Медико-санитарное описание уездов Черниговской губернии (по материалам местной периодики конца XIX–начала XX в.)

В статье рассмотрены характерные черты медико-санитарного состояния уездов Черниговской губернии конца XIX – начала XX в. Особое внимание уделено освещению малоизвестных фактов противозидемической деятельности земских учреждений, анализа уровня заболеваемости населения и участия земских медиков в борьбе с эпидемическими болезнями.

Ключевые слова: земство, земский врач, земский фельдшер, врачебный участок, фельдшерский пункт, эпидемические болезни.

Katolyk A.V., Panchenko V.I. Medical and sanitary description of the countries of Chernihiv province (based on local periodicals at the end of the XIX - the beginning of XX centuries)

The article describes the characteristics of medical and sanitary condition of the countries of Chernihiv province at the end of 19th-beginning of the 20th century. Particular attention is given to the coverage of little known facts of anti-epidemic activities of rural institutions, the analysis of the morbidity level of the population and the participation of rural doctors in the fight against epidemic diseases in Chernihiv region.

Key words: zemstvo, a rural doctor, a rural paramedic, medical station, first aid station, epidemic diseases.

04.03.2016 р.

УДК 94(477):614.4(616.932)«18/190»

С.Г. Бойченко

СЛІДАМИ МИНУЛИХ ЕПІДЕМІЙ У ЧЕРНІГОВІ: ХОЛЕРА

Стаття присвячена аналізу захворюваності населення Чернігова на холеру у XIX – на початку XX ст. Вивчено основні причини виникнення та шляхи розповсюдження інфекції у регіоні. Визначено загальні та статево-вікові показники смертності населення, ефективність соціально-профілактичних заходів боротьби з холерою.

Ключові слова: історія, Чернігів, епідемія, холера, захворюваність, смертність, населення.

Захворюваність населення є показником соціально-економічного розвитку країни, невід'ємною складовою рівня та якості життя людей. Це динамічний процес, який може призвести до значних економічних втрат суспільства і зменшення його чисельності. Захворюваність є основною причиною смертності, що негативно впливає на здоров'я майбутніх поколінь. Її показники – один із найбільш інформативних критеріїв санітарно-гігієнічної культури, діяльності органів влади, закладів охорони здоров'я та ефективності проведення лікувальних та соціально-профілактичних заходів.

Актуальність дослідження зумовлена соціально-економічними негараздами, які спостерігаються останнім часом в Україні, що призводять до зниження рівня і якості життя, погіршення стану здоров'я та підвищення смертності населення. З огляду на це вивчаються всі причини, фактори та показники смертності, пов'язані з епідеміями холери, а також ефективність боротьби з інфекцією в адміністративному центрі Чернігівської губернії упродовж XIX – на початку XX ст.

Певне уявлення про холерні епідемії у Чернігівській губернії дає комплекс актуалізованих джерел, які доцільно поділити дві групи. До першої відносяться статистичні документи (звіти чернігівських губернаторів, чернігівської міської управи та метричні книги), в яких міститься інформація про хід епідемії, захворюваність та смертність населення. У другу групу входять публікації регіональної періодики кінця XIX – початку XX ст., які висвітлюють заходи боротьби з холерою.

Взаємовплив смертності та ступінь розвитку суспільства, що позначався на рівні життя населення, відображено у працях Б. Миронова. К. Васильєв та К. Токаревич зосередили увагу на епідеміях та смертельних інфекційних захворюваннях. Вивченню причинному, сезонному та віковому аспектам смертності в українських містах в імперську добу присвячено роботи А. Меркова, А. Рашина, І. Робак, О. Хабарової та інших. Методи боротьби з холерою у Чернігівській